

ТРАДИЦІЇ І ЗВИЧАЇ ЯК ФАКТОР КУЛЬТУРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкривається важливість процесу соціалізації в життєдіяльності кожної людини на сучасному етапі розвитку суспільства. Аналізуються сутність традицій і звичаїв, а також їх роль у розвитку суспільства та особистості зокрема. Показано вплив традицій та звичаїв на процес соціалізації особистості за сучасних умов розвитку соціуму.

Ключові слова: звичаї, культура, особистість, соціалізація, традиції, цінності.

В статье раскрывается значение процесса социализации в жизнедеятельности каждого человека на современном этапе развития общества. Проводится анализ сущности традиций и обычаев, а также их роль в развитии общества, и личности в частности. Показано влияние традиций и обычаев на процесс социализации личности в современных условиях развития социума.

Ключевые слова: обычаи, культура, личность, социализация, традиции, ценности.

The paper reveals the importance of the socialization process in the life of every person on the present stage of development of society. The analysis of the essence of traditions and customs, as well as their role in the development of both society and the individual. Shows the influence of the traditions and customs of the process of socialization in modern conditions of society.

Key words: consuetudes, cultural, personality, socialization, traditions, valueds.

Динаміка сучасних суспільних процесів ускладнює культурну соціалізацію особистості, оскільки соціокультурні перетворення породжують нові соціальні ролі, змінюють статус соціальних груп, спостерігаються відмінності в інтересах, у ціннісних орієнтаціях, нормах поведінки особистості. Проте гармонічний розвиток суспільства і зокрема особистості пов'язаний з засвоєнням найкращих здобутків матеріальної та духовної культури. Не останню роль в цьому процесі відіграють традиції і звичаї, які допомагають людині повноцінно функціонувати у суспільстві та є засобом соціалізації особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що традиції і звичаї є обов'язковим компонентом системи виховання та всебічно впливають на процес формування особистості, а саме на її світогляд, цінності, засвоєння, використання і примноження досвіду старших поколінь. Тому на сучасному етапі набувають *актуальності* дослідження засвоєння та передачі традицій і звичаїв та їх вплив на процес соціалізації особистості. Адже в історичному розвитку суспільства функції традицій змінюються, у той же час зміст традицій

визначається соціально-економічними умовами певної епохи, а враховуючи сучасні динамічні процеси, які відбуваються у суспільстві, виникає потреба осмислення ролі традицій і звичаїв у процесі соціалізації особистості.

Зарубіжні, та вітчизняні науковці, зокрема Е. Гобсбаум, Д. Кеннедайн, Т. Рейнджер, Г. Тревор-Роупер, присвятили свої дослідження доведенню «винайденості» окремих традицій, О. Ляшко вивчає традиції полікультурного середовища як чинника соціалізації особистості, О. Олексин розглядає традицію як інтегральну складову духовного досвіду людства, О. Ткаченко аналізує місце і роль традиції як духовного феномена у вихованні особистості тощо.

Невирішені питання у дослідженні соціалізації особистості, зокрема культурної, полягають у потребі поглибленого аналізу впливу традицій та звичаїв на процес соціалізації особистості. Тому, **метою статті** є виявлення особливостей впливу традицій та звичаїв на процес соціалізації особистості, зокрема культурної у сучасних умовах розвитку суспільства. *Завдання статті:* розкрити значення процесу соціалізації в життєдіяльності кожної людини; охарактеризувати сутність традицій і звичаїв; проаналізувати роль традицій і звичаїв у розвитку як суспільства, так і особистості зокрема; показати вплив традицій та звичаїв на процес соціалізації особистості за сучасних умов розвитку соціуму.

Соціалізація є важливим процесом для кожної людини, оскільки надає їй можливість знайти своє місце в соціумі, це процес засвоєння людиною певної системи знань і вмінь, зразків поведінки, соціальних норм та цінностей, які дозволяють їй повноцінно функціонувати у суспільстві. Саме у системі цінностей людини, які сформувалися в процесі соціалізації, відбиті її погляди на життя, ставлення до навколишнього світу і подій, що відбуваються, а також мотивують її поведінку та вчинки. Вона починається з раннього дитинства і продовжується впродовж всього життя людини, адже змінюється саме життя, примножується досвід людей, а також можуть змінюватися норми, цінності і правила поведінки. На кожному життєвому етапі соціалізація має свої особливості, наприклад в молодому віці вона відбувається більш інтенсивно, а в похилому знижується. Але і у похилому віці людину не оминають соціальні зміни, пов'язані із зміною цінностей і норм, що у свою чергу впливають на соціалізацію особистості.

Між тим, процес соціалізації особистості може здійснюватися стихійно, внаслідок випадкового засвоєння людиною тих чи інших елементів культури, а також і свідомо під впливом цілеспрямованого вивчення та засвоєння здобутих знань. Нині, як зазначає Р. Косиркін, соціалізаційні процеси стають непередбачуваними, стихійними і не контрольованими. Наслідком цього є вплив десоціалізуючих факторів в умовах зниження соціальних гарантій та недовіра людей до існуючих інститутів соціалізації і ціннісної системи суспільства [11].

Проте слід підкреслити, що соціалізація забезпечує збереження цілісності суспільства, адже сприяє збереженню самого соціуму у процесі зміни поколінь, передаючи наступним поколінням суспільні норми, правила і зразки поведінки.

І не останню роль в цьому процесі відіграє культура, тому що в ній зберігається досвід, накопичений попередніми поколіннями і відображений в цінностях, нормах, правилах та зразках поведінки, у традиціях і звичаях, тобто вона відіграє роль соціальної пам'яті суспільства. Саме засвоєння культури даного суспільства відбувається в процесі соціалізації.

Соціалізація особистості пов'язана із сприйняттям тих чи інших цінностей, закріплених у традиціях, що приймаються і культивуються суспільством. Традиції впливають на соціалізацію особистості на всіх рівнях її інтеграції в суспільстві і в першу чергу на рівні засвоєння соціальних норм, цінностей, звичок. Значну роль в цьому процесі відводять світоглядним та культурним традиціям.

Взагалі традиції є однією із стародавніх форм регуляції відносин особистості і суспільних груп, тобто складним соціальним явищем. А разом із звичаями та обрядами відіграє важливу роль у відтворенні культури і всіх сфер духовного життя. Будучи одними із складових культури, традиції виступають і засобом передачі соціального досвіду від покоління до покоління. Вони утворюють об'єктивну форму історичного процесу, оскільки досягнення культури, які включають в себе і традиції, створюються не одним поколінням людей. Тому культурні традиції – це соціальна форма передачі людського досвіду, засоби соціалізації та один з механізмів, за допомогою яких здійснюється людська діяльність. Вони динамічні, тому що постійно змінюються одні види соціально-організованих стереотипів і утворення нових, а тому через свою динамічність традиції можуть надавати творчим процесам загальної спрямованості [8]. Наприклад, професор філософії М. Бур розглядає процес європейського об'єднання як духовний, оскільки це посприє відновленню культурних традицій, які так чи інакше впливатимуть на подальший розвиток Європи. Саме в культурних традиціях представлена багатоманітна духовна спадщина, яка буде в наступному тисячолітті або збережена, або загублена. Натомість О. Олексин зазначає, що система традицій відображає цілісність і стійкість суспільного організму, а тому в неї не можна грубо втручатися, а також не слід вдосконалювати духовне життя суспільства, руйнуючи попередні духовні цінності, історичну пам'ять, хоча культура і не може існувати не оновлюючись [13]. Проте на думку О. Климової традиції завжди належать певному соціокультурному світу, а тому з ними не можна поводитися довільно, а саме, не всяку традицію, наприклад, можна відроджувати, оскільки може бути порушений існуючий соціокультурний лад [9].

Що стосується світоглядних традицій, то це особливий механізм нагромадження і відтворення ціннісної динаміки соціокультурного досвіду, що виконує пізнавально-регулятивну функцію на рівні культурних практик та є стимуляторами соціокультурної діяльності [16]. В. Федь зазначає, що носіями світоглядних традицій є різні етноси та їх представники, які наслідують дані традиції як без змін, так і можуть їх розвивати. Спочатку світоглядні традиції засвоюються несвідомо в ранньому віці в умовах сімейного виховання, а пізніше стають власними переконаннями особистості. Вони мають свої

просторово-часові, етнонаціональні, особистісні та соціокультурні (звичай, ритуал, обряд, стереотип) виміри. Виділяють три типи світоглядних традицій: консервативні, мало змінні світоглядні цінності, які визначають відповідний тип практики; креативні, що визначають динамічний характер творчості у практиці; ті, що заперечують спадковість в культурі і у сфері практики намагаються творити з позиції «абсолютного теперішнього» [16].

Між тим, в науковій літературі відсутнє загальноприйняте визначення традиції. Так, В. Воловик зазначає, що традиції є успадкованими від попередніх поколінь і підтриманими суспільством формами поведінки людей та їх взаємовідносини або принципи, за якими розвивається загальнолюдська культура. На його думку буття будь-якої традиції характеризується наявністю нижньої і верхньої межі. Нижньою межею існування традицій є логічна, ідейна обґрунтованість необхідності соціальних форм того чи іншого виду діяльності, що лежать у їх основі. Верхньою межею слугує санкціонування соціальної форми у якості закону шляхом прийняття певного нормативного акту, який затверджує обов'язковість її дотримання [3]. Натомість С. Безклубенко визначає, що традиція – це сукупність усталених, успадкованих від попередніх поколінь уявлень про навколишній світ і про місце та роль у ньому людей, про їхні права і обов'язки стосовно один одного тощо, уявлень, які мають оціночний (аксіологічний) та нормативний (регулятивний) характер [1]. У свою чергу, О. Ляшко виділяє два основні підходи стосовно визначення даного поняття: 1) традиція – якийсь елемент або об'єкт соціальної чи культурної спадщини, 2) своєрідний процес, механізм функціонування культури і комунікації між людьми. Він зазначає, що ці визначення взаємопов'язані, а тому традиція – це механізм відтворення соціальних інститутів і норм, який виражається і виявляється у вигляді певних групових стереотипів поведінки впродовж тривалого часу шляхом передачі від покоління до покоління [12]. Л. Троєльнікова зазначає, що традиція є еталоном, взірцем, яка формується завдяки соціокультурному досвіду людства і своєрідно пов'язує індивіда з минулим, транслює його досвід в сучасне, а через нього – у майбутнє [15, 421]. З одного боку, традиції сприяють психологічній рівновазі особистості та створюють умови для подальшого її розвитку, а з іншого, за допомогою традицій можна маніпулювати свідомістю та формувати упереджене ставлення до навколишнього світу.

Цікавим виявився новий погляд, запропонований Е. Гобсбаумом стосовно поняття традиція, який запровадив термін «винайдення» традиції, що означає низку практик ритуального або символічного характеру, обумовлених прийнятими правилами, які намагаються прищепити певні цінності і норми через повторюваність та автоматично передбачає зв'язок з минулим [5]. Він зазначає, що це явище зустрічається у тих соціумах, які переживають період змін та мають потребу у нових способах управління і об'єднання спільноти, а тому в такі часи традиції підлягають дезактуалізації, а інституції, які є носіями цих традицій, втрачають свій вплив або їх ліквідовують. Між тим, «винайдені» традиції можуть слугувати для заповнення прогалін у суспільстві внаслідок зв'язку минулого з новими умовами та потребами. Вони ніколи не бувають

новими і оригінальними витворами, а їх завданням є ефективна зміна наявної суспільної реальності [13].

Слід підкреслити, що традиції існують у всіх формах духовної культури, оскільки можна говорити про наукові, релігійні, моральні, національні, трудові та інші традиції, що сприяють розвитку суспільства, засвоєнню молодшим поколінням досягнутого людського досвіду, вибраних часом норм культури. В різні історичні етапи виникали певні звичаї, норми, традиції, одні з яких відповідали певному історичному періоду розвитку суспільства, інші передавалися наступним поколінням. У своєму розвитку традиція проходить такі основні етапи: *становлення*, пов'язане в першу чергу з формуванням змісту традиції та утвердженням основних ідей і принципів у межах конкретної соціальної групи, що є своєрідним носієм традиції; *інтенсивний розвиток традиції*, яка переходить до інших соціальних груп та верств населення; *занепад*, коли традиція не стимулює розвиток, а форма вже не відповідає її змісту. У суспільному житті переважає негативне ставлення до нових тлумачень традиційних цінностей, а тому відбувається формування нових традицій [15, 421].

Тобто традиція є набором уявлень, навичок практичної діяльності, що передаються з покоління до покоління і виступають регулятором суспільних відносин [10]. Вона здатна задавати певні духовні орієнтири та впливати на суспільну свідомість, ставати провідником різних ідей в суспільстві. У свою чергу на існування традиції безпосередньо впливає суспільство, оскільки зміни, які відбуваються у суспільстві, впливають і на традиції та ставлення до них, яке в різних соціальних прошарках може бути не однаковим [8].

Життєздатність традицій визначається їх подальшим розвитком і використанням наступними поколіннями в нових історичних умовах. Між тим в нових соціокультурних умовах життєдіяльності суспільства зберігаються ті традиції, які мають значення, цінність і не суперечать його природному історичному розвитку. Наприклад, на сучасному етапі серед переважної більшості молодих людей традиції не є цінністю, тому що не відповідають сучасним вимогам життя.

Але слід враховувати, що втрата культурних традицій певної спільноти сприяє зниженню морально-етнічного імунітету суспільства та розриву зв'язку між поколіннями. Хоча втрата традицій є малоімовірною, так як цьому запобігають самі природні зв'язки між поколіннями, які можна повністю розірвати лише фізичним шляхом [12]. Проте В. Франк зауважує, що нині ми живемо в еру традицій, які руйнуються і зникають, а тому, щоб створювати нові цінності, шукати унікальні смисли, відбувається зворотне [15, 421]. Як слушно зауважує І. Гердер, зруйнувати традиції і культуру означає заперечити саму людську природу. Адже, на думку О. Ткаченко, у традиції людина віднаходить об'єднуючий «центр життя» і в першу чергу духовного, яким виступають переконання і вірування свого народу, абсолютні загальнолюдські цінності. А тому наявність «центру життя» надає можливість людині впорядкувати цінності, вірування, поведінку, тим самим історично діяти у

мінливих соціальних і природних умовах відповідно з духом свого народу та залишатися самим собою [14].

Проте закордонні науковці, а саме Б. Андерсон К. Дойч та інші, деякі українські науковці, наприклад А. Астаф'єв, Л. Нагорна, наголошують, що національна культура не обмежується лише традиціями, так як відбувається взаємодія між традиційними способами культури та сторонніми, інноваційними впливами. У свою чергу, західні дослідники Е. Гобсбаум, Д. Кеннедайн, Т. Рейнджер, Г. Тревор-Роупер визначають «винайденність» окремих традицій та їх меншу тривалість, ніж це здається насправді. Дані висновки підтверджувалися аналізом традицій горців Шотландії та британських колоніальних традицій Індії і Африки [6, 32].

І все ж таки у сучасному суспільстві традиції є формою збереження та передавання духовної культури, важливим засобом виховання народу. Тому автор погоджується з думкою Р. Косиркіна, що пошук цінностей повинен відбуватися шляхом звернення кожного народу в першу чергу до свого історичного досвіду, усвідомлення значимості власних культурно-історичних традицій.

Між тим традиції є різновидом звичаїв, які відрізняються особливою стійкістю і спрямованими зусиллями людей зберегти їх незмінними, а саме у такому вигляді і змісті, в якому вони отримані від попередніх поколінь. Звичаї, як елемент духовної культури суспільства, втілюють моральні ідеали, культурні здобутки, прогресивні традиції кожного народу.

На думку Е. Баллера, звичай – це загальноприйнята норма поведінки, неофіційно вказана владою традиція і суспільна думка та стихійно відтворювана діями багатьох людей [4]. За Л. Троєльниковою, звичай регулює широку сферу суспільних зв'язків, важливих для даної групи, що існують поза сферою дії писаних законів, моралі, релігії. Проте порушення звичаїв призводить до негативної реакції з боку соціальної групи [15, 427]

У історичному розвитку звичаї виникали у всіх народів і ставали правилом поведінки, якого дотримувалися добровільно. У звичаях відображався докладний опис вчинку у конкретній ситуації, а саме, що в даному випадку необхідно робити. Між тим, вимог до духовних якостей людини вони не висували, оскільки ці особливості формувалися в процесі дотримання звичаїв.

Традиції є складнішою, порівняно із звичаєм, формою організації поведінки. Але через систему традицій і звичаїв нове покоління суспільства наслідує вироблені відносини і суспільний досвід. Змістом звичаїв є правило поведінки, а традиції – загальна норма, принцип поведінки. Через звичаї люди отримують необхідні знання, навички поведінки, досвід, пов'язаний з безпосереднім оточенням, а через традиції залучаються до соціального досвіду людства. Саме через суспільну думку звичаї і традиції повсякденно впливають на життєдіяльність кожної людини, на її мислення, переконання, поведінку.

У своєму індивідуальному розвитку людина, подібно до історичного розвитку всього людства, так само проходить шлях від простих до складніших суспільних відносин. Як в історичному розвитку суспільства люди засвоювали

досвід соціальної поведінки шляхом сприйняття звичаїв, а згодом і традицій, так і у своєму індивідуальному розвитку вони послідовно проходять шлях від засвоєння спочатку одних звичаїв свого народу та суспільства, а потім системи традицій, що доповнює їх [17]. Це є досить важливим процесом як для кожної людини, так і суспільства в цілому.

На сучасному етапі світове співтовариство, враховуючи глобалізаційні процеси та суспільні перетворення, занепокоєне загрозою погіршення, руйнування та зникнення нематеріальної культурної спадщини, зокрема через обмеженість ресурсів для охорони такої спадщини. Нематеріальна культурна спадщина проявляється в усних традиціях та формах вираження; у виконавському мистецтві, звичаях, обрядах, святкуваннях; знаннях на практиці, що стосуються природи та всесвіту; традиційних ремеслах. Тобто нематеріальний спадок охоплює цінності, звичаї, традиції, мову, творчі здібності, здатності до пристосування – все те, що є характерними особливостями людей, відображеними в національних рисах тієї чи іншої нації і сприймаються через її звичаї, традиції, традиційні вміння та промисли, форми споруд, релігійні церемонії, виконавчі види мистецтва тощо. Проте на сучасному етапі суспільного розвитку є загроза втратити значну частину нематеріальних культурних цінностей, які є суттєвими в культурній розмаїтості та колективній пам'яті людства. Тому 17 жовтня 2003 р. у Парижі була прийнята Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини, яка допомагатиме збагаченню культурної різноманітності та сприятиме творчості особистості. Україна також приєдналася до даної Конвенції у березні 2008 р. [18].

Таким чином, кожна людина перебуває в соціальному середовищі певного народу, засвоює їх ціннісні орієнтації і відповідно їм регулює свої дії, вчинки, поведінку. Цьому сприяє соціалізація особистості, пов'язана з можливістю її адаптації не тільки до різних суспільних умов, а таких, що постійно змінюються та із сприйняттям тих або інших цінностей, закріплених в традиціях і звичаях, прийнятих у суспільстві того чи іншого народу. Традиції є різновидом або формою звичаю для яких характерним є стійкість і направленість зусиль людей на збереження форм поведінки, які дісталися у спадок від попередніх поколінь. Проте традиції формуються не самі по собі, а в певній культурі, тому вони здатні задавати певні духовні орієнтири, впливати на суспільну свідомість, але можуть формувати і упередження, тим самим бути непрогресивними. Життєздатність традицій залежить від подальшого їх розвитку та засвоєння наступними поколіннями. У свою чергу, звичай є формою поведінки в певних ситуаціях, яку сприймає і підтримує певна соціальна група, тобто регламентує поведінку індивіда, а саме форми взаємовідносин людей у побуті і сім'ї, які відображають особливості життя певного народу тощо. Через звичаї людина долучається до соціального і культурного досвіду та засвоює його, в першу чергу, в процесі виховання. Тобто традиції і звичаї є пам'яттю народу, яка зберігає все цінне в історичному розвитку, та засобом, що забезпечує прогресивний розвиток суспільства.

Література

1. *Безклубенко С.Д.* Етнокультурологія. Критичний аналіз наукових та методологічних засад / С.Д. Безклубенко. – К.: Наука-Сервіс, 2002. – 286 с.
2. *Белов В.Н.* Проблема социализации молодежи в отечественной духовной традиции / В.Н. Белов // Известия ПГПУ им. В.Г. Белинского. – 2012. – № 27. – С. 66-69.
3. *Воловик В.І.* Інтегруючий принцип соціального пізнання [Електронний ресурс] / В.І. Воловик. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/.../13_volov.pdf
4. *Воронцова М.В.* Воспитательный потенциал народных традиций / М.В. Воронцова // Информационно-коммуникационное пространство и человек: материалы II международной научно-практической конференции (1–2 июня 2012 г.). – Пенза – Прага – Белосток: Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 195 с.
5. *Гобсбаум Е.* Вступ. Винаходження традиції / Е. Гобсбаум. – К., 2005. – С. 13.
6. *Грабчак К.К.* Традиції як різновид етнічних цінностей: українські аспекти / К.К. Грабчак // Традиція і культура. Культурний набуток людства у свідомості нових поколінь: (матеріали міжнародної наукової конференції, 8-9 червня 2007 р.). Частина 1. – К., 2007.– С. 31-32.
7. *Климова О.В.* Ідентичність особистості з культурною традицією [Електронний ресурс] / О.В. Климова. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jornel/M_64/Климова.pdf
8. *Климова О.В.* Вплив традиції на особистість і суспільство [Електронний ресурс] / О.В. Климова. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jornel/M_62/Климова.pdf
9. *Климова О.В.* Традиція і соціокультурна ідентичність [Електронний ресурс] / О.В. Климова. – Режим доступу : www.filosof.com.ua/Jornel/M_66/Климова.pdf
10. *Корецька А.І.* Філософія: Словник-довідник : навч. посіб.; [за ред. І. Ф. Надольного, І. І. Пилипенка, В. Г. Чернеця; редкол.: І. Ф. Надольний, В. А. Бітаєв, І. В. Кузнецова, В. Ф. Баранівський, В. В. Пархоменко, Г. Б. Черушева]: – [3-є вид., доп., випр., і перероб.]. – К.: НАКККіМ, 2011. – 396 с.
11. *Косыркин Р.В.* Социализация и формирование ценностных ориентаций современной российской молодежи и значимость национальных традиций в данных социальных процессах / Р.В. Косыркин // Информационно-коммуникационное пространство и человек: материалы II международной научно-практической конференции, 1-2 июня 2012 г. – Пенза – Прага – Белосток : Научно-издательский центр «Социосфера», 2012. – 195 с.
12. *Ляшко О.Б.* Традиції полікультурного середовища як чинника соціалізації особистості [Електронний ресурс] / О.Б. Ляшко. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_35/.../F9_doc.pdf
13. *Олексишин О.О.* Традиція як інтегральна складова духовного досвіду людства / О.О. Олексишин // Традиція і культура. Культурний набуток людства у свідомості нових поколінь: матеріали міжнародної наукової конференції, (8-9 червня 2007 р.) – Частина 1. – К., 2007.– С. 13-14.
14. *Ткаченко О.* Місце і роль традиції як духовного феномена у вихованні особистості [Електронний ресурс] / О. Ткаченко. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/.../fil/.../TkachenkoOlexandr.pdf
15. *Троєльнікова Л.* Методологічні проблеми культурної антропології та етнокультурології: [зб. наук. праць] / Б.А. Головка, С.Д. Безклубенко, В.П. Капелюшний, А.О. Ручка, Г.П. Чміль та ін.. – К.: Інститут культурології НАН України, 2011. – 480 с.
16. *Федь В.* Парадигма у світоглядно-культуротворчому аспекті / В. Федь // Філософія. – 2011 № 5 (112) – С.132-135.
17. *Хархаліс У.М.* Звичай, традиція, обряд, ритуал як форми відображення суспільних відносин / У.М. Хархаліс // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури. – 2004. – № 44.
18. Закон України. Про приєднання України до Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2008. – № 16. – С. 153.